

Ivan Lajić, Sonja Podgorelec, Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

MIGRACIJSKE DILEME OTOČANA: OD CIRKULACIJE PREMA MIGRACIJI ILI OSTANKU?

SAŽETAK

U tekstu se prikazuju i objašnjavaju rezultati empirijskog istraživanja provedenog u travnju 2000. na šibenskim otocima Prviću, Zlarinu i Krapnju. U istraživanju su korištene metode ankete i intervjua. Ispitivani su pripadnici dviju relevantnih otočnih skupina: radnici putnici i učenici putnici. Kako je uzorak obuhvatio skoro cjelokupnu otočnu populaciju navedenih migracijskih i sociodemografskih značajki, a broj ispitanika nije udovoljavao minimalnim zahtjevima valjanog uzorka, nije bilo moguće istraživački materijal obraditi pomoću standardnih statističkih metoda. Cilj istraživanja bio je spoznati cirkulacijske fenomene otočnog mikrodrštva, posebno migracijske dileme mladih otočana. U istraživanju su najčešće korištene varijable: otok/naselje, spol i škola. Cirkulacija otočnog stanovništva na relaciji otoci – kopno dominantan je oblik prostorne pokretljivosti otočana i čini bitan dio njihove egzistencije. Najčešći razlozi cirkulacije otočana su odlazak u školu, na posao, u kupovinu, k liječniku, te posjet rodbini i prijateljima. Depopulacija šibenskih otoka osobito utječe na smanjenje dviju kategorija cirkulanata, učenika putnika i radnika cirkulanata. Otoci sve više poprimaju obilježja periferijskog prostora, a otočani kao poseban problem otoka ističu odsustvo mladog stanovništva. Učenici putnici su u dilemi oko odlaska/ostanka, s podjednakim udjelom u objema ponuđenim alternativama. Cirkulacija (pogotovo mlade) otočne populacije ima tendenciju prerastanja u migraciju, što će dodatno pogoršati sociodemografsku situaciju na otocima te, ako se trend ne promijeni, dovesti u pitanje perspektivu otočnih lokalnih zajednica.

KLJUČNE RIJEČI: otoci, cirkulacija, odrasli otočani, učenici putnici, migracijska dilema

1. Uvod

Demografsku zbilju hrvatskih otoka u nekoliko posljednjih desetljeća snažno obilježava depopulacija čije su posljedice nepovoljna dobna struktura stanovništva, u kojoj prevladavaju osobe starije dobi, izostanak mladog stanovništva u ukupnome, povećanje prosječne starosti stanovnika seoskih naselja i otočnih središta, nesklad broja muškog i ženskog stanovništva itd. Šibenski otoci u potpunosti dijele sudbinu takve, izrazito nepovoljne demografske situacije i još nepovoljnijeg trenda koji može dovesti i do izumiranja otočnih zajednica. Starije stanovništvo, manje dinamično i inovativno, sklonije tradicionalnim obrascima življenja, sve više čini dominantnu socijalnu skupinu i značajno utječe na otočni mikrosocijalni ambijent. Otoci postaju destinacijama u kojima nema dovoljno lokacija ni sadržaja zanimljivih mladim stanovnicima, pa oni iz tih (iako ne samo tih) razloga napuštaju otoke. Uz nedostatak zabavnih i sličnih događanja za mlade, i mladih je stanovnika sve

manje na otocima, čime se krug zatvara, a depopulacija postaje »normalno« stanje. Škole na otoku jedva egzistiraju, a sve je teže i dovesti učitelje na otoke. U takvim okolnostima ambijentalno nepovoljna situacija za mlade otočane postaje glavnim potisnim čimbenikom u predmigracijskome mnijenju te dobne skupine. U svakodnevnom cirkuliranju otočana, populacija radnika putnika sa šibenskih otoka činila je dominantnu skupinu. To se promijenilo. Radnika koji putuju u Šibenik sve je manje, a uzroci su u depopulaciji otoka, starenju otočnog stanovništva, ali i u gospodarskim teškoćama Dalmacije i grada Šibenika. Veći dio hrvatskih otoka ima obilježja perifernog prostora. U gospodarstvu je još značajan udio primarnog sektora (poljoprivrede, ribarstva, maslinarstva), uz dopunu tercijarnoga (turizma), što otoke svrstava u nedovoljno privlačan socioekonomski prostor. Nameće se pitanje nije li to posljednji naraštaj svakodnevnih cirkulanata i neće li za nekoliko godina otočani putovati na kopno uglavnom da potraže pomoć liječnika ili podnesu molbu za prijem u starački dom? Dileme te skupine o odlasku/ostanku postoje, iako vjerojatno manjeg intenziteta nego u učeničke populacije. Njihov ostanak, pretpostavljamo, nije samo posljedica otočnih (ne)prilika, već i sociogospodarskih problema hrvatskog društva u tranzicijskom i poslijeratnom razdoblju. Svakodnevno putovanje otočana, pored ostalih čimbenika, može utjecati i na odlazak i na ostanak otočana u otočnim naseljima. Anketno ispitivanje obuhvatilo je učenike, radnike i poneke odrasle otočane putnike sa šibenskih otoka. Cilj našeg istraživanja je spoznaja uzročno-posljedičnih relacija između svakodnevne cirkulacije otočana, njihove percepcije otočnog ambijenta i tegobne dileme: ostatu ili otići?

2. Novije demografsko stanje i procesi na šibenskim otocima

Šibensko otočje se sastoji od šest demografski relevantnih otoka. To su: *Murter*, s naseljima Tisno, Murter, Jezera i Betina, zatim *Prvić* s dvama naseljima: Prvić Luka i Prvić Šepurine, te *Kaprije*, *Žirje*, *Zlarin* i *Krapanj*. Periodički su naseljeni i *Kornati*, ali u novije vrijeme (prema popisnoj metodi stalnog stanovništva) stanovnici Kornata, koji čak i pretežni dio godine provedu na tom otoku, statistički se evidentiraju u Murteru. Analizirajući osnovne značajke demografskog razvitka šibenskog otočja u posljednjih trideset godina, možemo ustvrditi sljedeće:

- do devedesetih godina šibensko otočje ima intenzivnu depopulaciju;
- depopulaciju je snažnije uzrokovao negativni migracijski saldo;
- uz negativni migracijski saldo, u novijem je demografskom razdoblju vrlo značajan i negativni prirodni prirast;
- popis 1991. ukazao je na promjenu u smjeru ukupnoga kretanja stanovništva kao i njegovim sastavnicama;
- pozitivni rezultati iz 1991. velikim su dijelom rezultat mehaničkog obuhvata naselja Krapanj pri čemu mu je pridruženo i šibensko prigradsko naselje Brodarica;
- pretpostavljamo da se u najnovijem razdoblju stvarni pozitivni demografski pomaci odvijaju u murterskim naseljima.

Tablica 1: Kretanje ukupnog broja stanovnika otoka šibenskog arhipelaga u 20. stoljeću

Otoci i otočna naselja	Godina popisa							
	1900	1931	1948	1961	1971	1981	1991	2001
1	2	3	4	5	6	7	8	9
MURTER	5209	6289	6159	5470	5616	4618	5092	5223
Betina	1244	1484	1200	1024	988	767	813	775
Ježera	644	829	959	936	894	784	838	841
Murter	1665	2189	2213	2055	2164	1846	2010	1992
Tisno	1656	1787	1787	1455	1570	1221	1431	1615*
KAPRIJE	485	560	659	488	310	172	130	146
ŽIRJE	534	686	766	506	336	209	160	123
PRVIĆ	2912	2446	1883	1567	1027	635	544	438
Prvić Luka	1336	1033	641	612	404	238	229	185
Prvić Šepurine	1576	1413	1242	955	623	397	315	253
ZLARIN	1829	1480	896	920	635	399	359	263
KRAPANJ	991	1471(!)	1329	1206	1040	393	423	228
UKUPNO	11960	12932	11102	10157	8964	6426	6708	6421

* Tisnu pridodana naselja Dazlina i Dubrava

Izvori: M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SRH 1857–1971.*, Zagreb, 1979.

I. Poljičak, *Šibenik na razmeđu, Šibenik, 1995.*, str. 82 (podaci za Krapanj)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Prvi rezultati po naseljima, 1137, Zagreb, 2001.

U razdoblju od 1948. do popisa stanovništva 1991. broj stanovnika šibenskih otoka smanjio se za 4394 ili za gotovo 40%. U tom je razdoblju najsnažnija depopulacija bila na otocima Kapriju i Žirju gdje je u nepunih pola stoljeća došlo do peterostrukog smanjenja stanovništva (Kaprije 19,7% broja stanovnika 1948., a Žirje 20,8%).¹ Na Prviću i Krapnju broj je stanovnika danas trostruko manji nego nakon Drugoga svjetskog rata (1991./1948: Prvić=0,29; Krapanj=0,32). I na Zlarinu su relativni pokazatelji smanjenja gotovo identični ostalim šibenskim otocima. Najbolja demografska situacija uočava se na Murteru gdje je depopulacija iznosila »samo« 17,3%. Razdobljem najintenzivnije depopulacije označavamo međupopisno razdoblje od 1971. do 1981. kada se broj stanovnika otočja smanjuje godišnjom stopom od gotovo 3%. Demografski slom tada se odvija na otoku Krapnju gdje je godišnja stopa depopulacije viša od 6%. Uslijedilo je masovno seljenje na susjedno kopno, gdje Krapnjani na svojim djedovskim posjedima grade moderne kuće i razvijaju naselje Brodaricu. Nešto blažu, ali i nadalje vrlo visoku, depopulaciju imali su manji šibenski otoci, među kojima se uočava jači pad na Kapriju, a neznatno blaži na Prviću i Zlarinu. I tada je bolja demografska situacija bila na otoku Mur-

¹ U razdoblju od 1986. do 1996. na preko polovine hrvatskih naseljenih otoka nije se rodilo ni jedno dijete.

teru, ali u tom razdoblju taj otok ipak gubi dotad najveći broj žitelja, a ukupan broj stanovnika opada za oko tisuću.

2.1. Prirodno kretanje stanovništva

Što se događa s natalitetom i mortalitetom na šibenskim otocima i je li sintagma »izumiranje otoka« blizu realnosti ili samo plastičan izraz katastrofičnosti? Ima li razlike među šibenskim otocima ili na nekima nailazimo na tragove povoljnijih demografskih kretanja, pa i revitalizacije?

Tablica 2: Najnovije prirodno kretanje stanovništva istraživanih šibenskih otoka

Godina	Otoci i otočna naselja								
	Prvić Luka			Prvić Šepurine			Zlarin		
	N	M	PP	N	M	PP	N	M	PP
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1991	0	4	-4	3	11	-8	0	11	-11
1992	0	8	-8	0	12	-12	1	7	-6
1993	1	3	-2	0	7	-7	1	6	-5
1994	0	5	-5	0	11	-11	1	9	-8
1995	0	9	-9	1	12	-11	3	13	-10
1996	2	4	-2	1	12	-11	0	9	-9
1997	1	4	-3	1	8	-7	4	7	-3
1998	2	3	-1	2	8	-6	1	6	-5
1999	0	8	-8	0	5	-5	0	11	-11

Izvor: Tablogrami DZS, Zagreb, 1991–1999.

Šibenska otočna skupina, kao svaka depopulacijska zajednica, ima karakteristične sociobiološke pokazatelje među kojima se zapaža povećanje udjela starijeg stanovništva, smanjenje udjela mlađe populacije, te smanjenje stope nataliteta i povećanje mortaliteta. Posljednjih tridesetak godina na svim šibenskim otocima prisutan je denatalitet, odnosno prirodni pad broja stanovnika. Prvenstveno je to posljedica pada nataliteta, a na nekim otocima (Žirje, Kaprije) gotovo i njegova izostanka, dok mortalitet već dulji niz godina ima visoku, ali ne toliko rastuću razinu. Takva sociodemografska situacija pridonijela je znatnim socijalnim i gospodarskim promjenama, pogotovo na malim otocima. Škole su zatvorene, a intenzivno smanjivanje radno aktivnog stanovništva dovelo je do nestanka i/ili smanjenja mnogih gospodarskih djelatnosti na otocima.

2.2. Mehaničko kretanje

Koliko su intenzivne migracije sa šibenskih otoka i kakav je njihov doprinos ukupnoj demografskoj situaciji na otocima? Kakav se trend uočava promatrajući ne-

koliko popisa unatrag i koji otoci prednjače u iseljavanju? Ima li jačih imigracijskih procesa i na kojim otocima?

Tablica 3: Migracijski saldo šibenskih otoka u razdoblju od 1961. do 1991.

Otoci i otočna naselja	Migracijski saldo		
	1961–1971	1971–1981	1981–1991
1	2	3	4
MURTER	-172	-804	+667
Betina	+3	-150	+93
Jezerca	-66	-98	+67
Murter	+95	-249	+216
Tisno	+140	-307	+291
KAPRIJE	-161	-86	+8
ŽIRJE	-139	-80	+10
PRVIĆ	-415	-261	+21
Prvić Luka	-159	-110	+30
Prvić Šepurine	-256	-151	-9
KRAPANJ	-191	-636	+73
ZLARIN	-208	-149	+31
UKUPNO	-1286	-2016	+808

Izvor: Tablogrami DZS, Zagreb, 1962–1991.; podaci za 1961. prikupljeni u lokalnoj statistici

Pri određenju migracijskog salda šibenskih otoka, osobito u novijemu međupopisnom razdoblju, nailazi se na mnoge metodološke teškoće. Posebno izdvajamo dvojbu oko kvalitete posljednjeg popisa (veći broj stanovnika od očekivanoga) te problem statističke razdiobe u naseljima Krapanj i Brodarica. Promatrajući migracijska salda šibenskih otoka u drugoj polovini 20. stoljeća, proizlazi da je u međupopisnom razdoblju 1981.–1991. došlo do kvalitativnog zaokreta u migracijskim smjerovima. Nakon dugotrajnoga negativnoga selidbenog salda, svi šibenski otoci imaju više doseljenoga nego otišloga stanovništva. To se odnosi i na sva otočna naselja, uz iznimku Prvića Šepurina. Posebno izdvajamo otok Murter, na koji je u tom razdoblju (navedeni međupopis) doselilo stanovništva barem onoliko koliko ih broje otoci Prvić i Zlarin. Realnija postavka mehaničkoga kretanja uz korištenu metodu prisutnog stanovništva u međupopisu 1981.–1991. pokazuje da je došlo do negativnoga migracijskog salda od 351 stanovnika. Prema migracijskim obilježjima, stanovništvo šibenskih otoka možemo ubrojiti u umjereno migrantibilno. Naime, prema popisu iz 1991. godine, 63% stanovništva od rođenja živi u mjestu stanovanja. Ako se apstrahira stanovništvo Krapnja (Brodarice), za koje nema posebno iskazanih statističkih podataka, proizlazi da 71,7% otočana od rođenja živi na svome otoku. Doseljenici su uglavnom iz bliže okoline, to jest iz naselja iste općine (Šibenik).

3. Empirijsko istraživanje cirkulacije odraslih otočana i učenika na relaciji otoci – Šibenik – otoci

3.1. Metode istraživanja i sociodemografska obilježja ispitanika

U empirijskom istraživanju o navedenoj pojavi provedeno je ispitivanje učenika sa šibenskih otoka, radnika putnika, odraslih otočana putnika, prosvjetnih djelatnika na otocima i u Šibeniku te predstavnika otočnih vlasti i crkve, a korištene su metode ankete i intervjua.² U pet dana provođenja ankete, brodom je s otoka na kopno i natrag putovao svega 31 odrasli putnik. Od toga broja, 20 otočana putovalo je s Prvića (9 iz Prvića Luke i 11 iz Prvića Šepurina) te 11 sa Zlarina. Iako je prvobitno zamišljeno da se anketiraju radnici putnici, vrlo malen njih (svega 11) utjecao je na proširenje uzorka odraslih otočana pa su ispitivanjem obuhvaćeni svi odrasli otočani koji su u vrijeme istraživanja putovali na relaciji otoci – Šibenik. Podaci popisa stanovništva pokazuju kako je još 1991. svakodnevno s Prvića na kopno putovalo na rad 99 otočana, a u travnju 2000. putuje ih svega 5. Prema istom popisu, sa Zlarina su 1991. dnevno u Šibenik putovala 53 radnika, a 2000. svega 6. Zanimalo nas je koji su uzroci doveli do velikog smanjenja dnevne cirkulacije između dvaju popisa i je li to posljedica snažne depopulacije bližih šibenskih otoka ili su prisutni i drugi razlozi? U anketi za odrasle otočane postavljeno je 39 pitanja, dio zatvorenog tipa, a 22 s mogućnošću dopisivanja nekoga drugog odgovora pored ponuđenih. Istraživanje u populaciji učenika obrađuje problematiku cirkulacije učenika putnika na relaciji otoci – Šibenik – otoci, rad otočnih škola i otočne probleme koji utječu na razmišljanja mladih o ostanku na otoku ili odlasku s njega. Anketa se sastoji od 32 pitanja u kojima su obuhvaćeni različiti segmenti navedene problematike. Anketno ispitivanje obuhvatilo je 43 učenika putnika sa šibenskih otoka, polaznika osnovnih i srednjih škola. U tom uzorku (koji je vrlo blizu totala)³ pojedini otoci i naselja na otocima zastupljeni su sljedećim brojem učenika:

Otok/naselje:

Prvić Šepurine	16	(muških 7, ženskih 9)
Prvić Luka	8	(muških 0, ženskih 8)
Zlarin	11	(muških 2, ženskih 9)
Krapanj	8	(muških 2, ženskih 6)

Spol: muških 11, ženskih 32

Škola: osnovna 24, srednja 19

Ukupno: 43

² Anketno ispitivanje provedeno je u travnju 2000., na brodu, u školama na otocima i u Šibeniku, te u još nekim lokalnim institucijama (mjesna zajednica, župni ured).

³ Anketirani su svi koji su tih dana putovali u školu, osim onih koji su eventualno bili bolesni ili odsutni, što je vjerojatno vrlo malen broj.

Uočava se da među anketiranim preovladavaju učenice; gotovo ih je tri puta više u odnosu na učenike. Koji su uzroci toga izrazitog spolnog debalansa među anketiranom učeničkom populacijom? Ženskog stanovništva je na otoku više nego muškoga, što je barem dijelom utjecalo i na navedenu izrazitu disproporciju. Zatim, dio muških, u skladu s tradicijom, ostaje na posjedu gdje ima donekle osiguranu egzistenciju, što se za ženski dio mlade otočne populacije uglavnom ne može reći. Nadalje, dio muške populacije najčešće iz tih razloga ranije napušta školu pa bi i to trebalo uzeti u obzir prilikom objašnjavanja uzorka i njegove spolne disproporcije. Pretpostavljamo da se dio učenika nalazi i u nekim drugim gradovima ili stanuje u Šibeniku, što također čini segment u objašnjenju većeg udjela ženskih osoba u anketnom uzorku. U anketnom istraživanju, između ostalih, osobito su istaknute sljedeće varijable: spol (muški, ženski), škola (osnovna, srednja) i otok/naselje (Prvić Šepurine, Prvić Luka, Zlarin, Krapanj). Intervjuom smo htjeli saznati kako probleme učenika putnika ocjenjuju prosvjetni djelatnici, kao i to kako otočnu problematiku percipiraju, ali i rješavaju, predstavnici lokalnih otočnih vlasti. Osim provedenih anketa, intervjuirani su djelatnici škole (pedagozi, nastavnici, ravnatelji) te predstavnici lokalnih institucija (političari, svećenici).

3.2. Percepcija odraslih otočana o problemima otoka

Brojni su problemi otoka: iseljavanje, staro stanovništvo, spor ili nikakav gospodarski razvoj, nedovoljno razvijen turizam. Otoci su (uz neke iznimke) periferije hrvatskog društva, a »periferije su fizički i društveni prostori male socijalne gustoće zbivanja, što pak ima za posljedicu relativno nizak stupanj ukupne socijalne energije« (Rogić, Štambuk, 1998: 15). Kako otočani percipiraju probleme vlastitih otoka i jesu li optimisti u pogledu njihove budućnosti?

3.2.1. Veze s kopnom

Stanovnici otoka nisu u mogućnosti zadovoljiti svoje potrebe na otoku. Kolika je važnost kopna u svijesti otočana? Zbog čega sve otočani (osim posla) odlaze na kopno? Kupovina je najčešći razlog odlaska otočana u Šibenik, što navodi 20 ispitanika. Mala otočna naselja siromašna su trgovačkim radnjama i potrepsinama nužnim za svakodnevni život. Nedostaju trgovine tekstilom, namještajem, kućanskim aparatima i sl. Ni na jednom otoku nema benzinske crpke, a sve vrste goriva nabavljaju se u bližim gradovima na obali, Vodicama i Šibeniku. U kupovinu izvan otoka nešto češće odlaze žene, a vjerojatno je tako i na kopnu. Važan razlog čestog putovanja je odlazak liječniku. Medicinske usluge i medicinska pomoć predstavljaju velik problem, pogotovo starijim otočanima. Na šibenskim otocima nema stalnog liječnika, a najbliža je bolnica u Šibeniku, što može dovesti i do teških posljedica po bolesne i ozlijeđene otočane. Kulturno-zabavni motivi (odlazak u kino, na koncert, u kazalište i sl.) neznatno su zastupljeni u odgovorima ispitanika. Samo jedan ispitanik je naveo taj razlog, a objašnjenje valja potražiti u nepodudarnosti između vremena održavanja priredbe (kasniji noćni sati, vikend) i voznog reda bro-

dova, ali i disproporcije između potreba otočnog stanovništva i mogućnosti njihove realizacije u recentnom vremenu. Otoci su na periferiji društva, udaljeni od velikih gradova i raznih središta utjecaja i moći, pa je problem veza s kopnom i te kako prisutan. Ispitanici prosječno putuju do dva sata, iznimno i nešto dulje. Dominira zadovoljstvo prijevozom i udobnošću brodova, ali i nezadovoljstvo brojem linija, naročito noću i vikendom, kao i neodgovarajućom organizacijom prijevoza koja nije prilagođena potrebama otočana. U odgovorima anketiranih to izgleda ovako: »Brodovi voze sporo, za tako male udaljenosti izgubimo previše vremena« (ispitanik, 62 godine, Prvić Luka); »Dugo moram čekati za povratak iz Šibenika na otok« (ispitanica, 27 godina, Prvić Šepurine) i »Brodске bi linije trebale biti češće« (ispitanik, 42 godine, Zlarin).

3.2.2. Živjeti na otoku

Otoci imaju obilježja periferijskog prostora, a time i sve nedostatke takvoga socijalnog i zemljopisnog ambijenta. Zapažaju li otočani i neke prednosti života na otoku i koje? Otočani su uglavnom zadovoljni (ili barem nisu nezadovoljni) životom na otoku. Na »skali zadovoljstva« 15 ispitanika ističe različite stupnjeve (ne-)zadovoljstva, dok ih se 10 ne može jasnije opredijeliti (ni zadovoljan niti nezadovoljan). Svega je šestero otočana izrazilo nezadovoljstvo načinom života na otocima. Skloni smo pretpostavci da je na razmjerno zastupljenije zadovoljstvo ispitanika utjecala varijabla »dob«. Stariji ispitanici su uglavnom riješili važnije životne dileme, a i raspon potreba te populacije sužen je u odnosu na mladu otočnu populaciju. Koje prednosti otoka ističu ispitanici? Velik dio ističe odgovor *mir i ljepota otoka*. »Najveća je prednost mir, ali zimi je možda čak i preveliki. Na Zlarinu živi samo 260 ljudi«, ocjenjuje mlađa Zlarinjanka. Kao prednost odrastanja na otoku jedan je ispitanik naglasio: »Otočni je horizont širi, kud god pogledaš more. Ono daje širinu, slobodu. Od malena se uči sve oko rada s brodom, upoznaje se more« (Zlarinjanin, 52 godine). U prednosti otočnoga života mnogi ubrajaju i osjećaj sigurnosti. Isti ispitanik ističe: »Otok personificira majku, daje sigurnost koju svi mi, kada s njega odemo, više ne osjećamo«. Dva su bitna nedostatka koje navode ispitanici: *odlazak mladih s otoka* i *nezaposlenost*. Odlazak mladih kao problem navodi 15 ispitanika, dok ih 9 smatra da je nezaposlenost najveći problem života na otocima. Odgovori su popraćeni komentarima poput: »Odlaze mladi, otoci izumiru« (Zlarinjanka, 27 g.) ili: »Mladi odlaze, nema se kuda izići, postoje samo dva kafića i puno penzionera, pravi izlazak je u Šibeniku« (stanovnik Prvića Luke, 22 godine).

3.2.3. Budućnost života na otoku

Depopulacija otoka čini upitnom njihovu socijalnu dimenziju u budućnosti. Imaju li otočna mikrodruštva perspektivu i kakvu viziju otoka u budućnosti imaju njegovi stanovnici? Kako vlastitu starost percipiraju ispitanici? Hoće li ostati na otoku ili je i u njih prisutnija druga alternativa migracijske dileme, odlazak na kopno? Kakva je budućnost otoka i može li se zaustaviti njihova depopulacija? Indikativno, na pitanje gdje bi željeli živjeti kada postanu umirovljenici, navode: na otoku.

Otok je za njih više od mjesta stanovanja, njihov dom i zavičaj, »a zavičaj je više od mjesta rođenja to je rodno mjesto osobe ali i rodno mjesto roda...« (Rogić, Štambuk, 1998: 24). U mirovini bi se željeli baviti ribarenjem (10 ispitanika), turizmom (5) i maslinarstvom (4). Vjera u bolju budućnost nije ih napustila. Kvaliteta življenja na otocima javlja se u odgovorima ispitanika kao privlačni čimbenik koji bi trebao privući i neotočane na otoke, a same otočane zadržati. I pored dobrih želja, statistički pokazatelji posljednjih nekoliko desetljeća uporno pokazuju suprotan trend.⁴ Ima li mjesta optimizmu ispitanika ili će ih otočna zbivanja u perspektivi potpuno demantirati? Neki ispitanici zapažaju nešto veće ulaganje u otoke u zadnjih nekoliko godina, što ih čini optimistima u pogledu budućnosti otoka (i njihove vlastite). Turizam bi trebao biti pokretač novog razvoja otoka i njihove revitalizacije, što ističe više od tri četvrtine ili 25 ispitanika u istraživanju. Otočani, i pored svih neudača, vole svoj otok i vjeruju u bolje dane na otoku. Perspektiva hrvatskih otoka bit će u pozitivnoj korelaciji s ukupnom uloženom energijom svih socijalnih aktera, i na mikro i na ostalim razinama (županije, države).

3.3. Predmigracijsko mnijenje učenika sa šibenskih otoka

Mladi stanovnici otoka već u najranijemu životnom razdoblju slušaju priče o odlasku s otoka. Tradicija iseljavanja je vrlo snažna i to i te kako pridonosi stalnoj evokaciji događaja vezanih uz odlaske otočana u okviru državnih granica ili u inozemstvo. Razgovori na navedene teme dio su ukupnoga otočnoga javnoga mnijenja i prisutni su u mnogim životnim situacijama, od obiteljskog ambijenta, škole, crkve, lokala i sportskih terena. U školama, osobito srednjoj, takvi razgovori utječu na oblikovanje stavova učenika o migracijskim fenomenima, a time, posredno, i na kasnije ponašanje po pitanju odlaska ili ostanka. Svakodnevno putovanje donosi poteškoće i navodi otočane na razmišljanje o naseljavanju negdje na obali, u unutrašnjosti Hrvatske ili inozemstvu. Obiteljska atmosfera je dio »migracijske priče«, i, ovisno o stavovima roditelja, može barem u određenoj mjeri utjecati na mišljenje, a kasnije i odluke, mladih otočana.

3.3.1. Povezanost s kopnom: (ne)zadovoljstvo prijevozom

Učenici osnovnih i srednjih škola razlikuju se prema godinama koje su do sada proveli na putovanju, ali i psihofizičkoj konstituciji. Tko je (ne)zadovoljniji putovanjem, oni s duljim stažem učenika putnika (srednjoškolci) ili oni koji su se kraće vozili brodom (osnovnoškolci)?

U odgovorima nisu toliko prisutna krajnja emocionalna stanja, pogotovo ne ona jakog nezadovoljstva. Odgovori se uglavnom grupiraju oko triju središnjih vrijednosti, a najviše je onih koji su relativno indiferentni i nedovoljno specificirani

⁴ Iako je u međupopisnom razdoblju 1981.–1991. uočen pozitivan migracijski saldo, kao što je već navedeno u poglavlju o demografskim kretanjima, to treba prije pripisati specifičnim metodološkim značajkama Popisa nego stvarnom stanju na šibenskim otocima.

u svojim stavovima (ni zadovoljan niti nezadovoljan). U odgovorima onih koji su se opredijelili za jedan od polova ljestvice (pozitivna ili negativna valorizacija) znatno je prisutnije pozitivno vrednovanje putovanja. U većini odgovora prevladava percepcija putovanja kao nečeg što je jednostavno »tu« i mora se odraditi (prirodan red stvari, nešto samorazumljivo), a manje se ističu bolje i lošije osobine vožnje brodom. Navikavanje na putovanje je prisutno, što je naročito primjetno u odgovorima srednjoškolaca (kojih je više u skupini zadovoljnih), a time se potvrđuje i prethodni stav o putovanju kao nečem gotovo »prirodnome«. U odgovorima osnovnoškolaca zapaža se nešto manje zadovoljstvo putovanjem. Razlozi su razumljivi i objašnjivi baš dobrom razlikom između tih dviju skupina. Osnovnoškolci su znatno više vezani uz obitelj i manje samostalni što uzrokuje i njihovo veće nezadovoljstvo putovanjem. Psihofizička konstitucija te skupine osjetljivija je u usporedbi s njihovim starijim kolegama; utoliko se kod njih prije javlja umor, a onda i nezadovoljstvo svakodnevnim obvezama, pa i putovanjem.

Tablica 4: Škola i zadovoljstvo prijevozom⁵

Škola	Vrlo zadovoljan	Zadovoljan	Ni zadovoljan niti nezadovoljan	Nezadovoljan	Vrlo nezadovoljan	Ukupno
Osnovna	4	3	14	2	1	24
Srednja	2	6	8	3	0	19
Ukupno	6	9	22	5	1	43

Putovanje brodom (kao i svako drugo putovanje) uključuje i moguće nezadovoljstvo samim putovanjem. Koji su mogući uzroci tog nezadovoljstva i što je prisutnije kod osnovnoškolaca a što kod učenika starije dobi?

Tablica 5: Škola i uzroci nezadovoljstva⁶

	Osnovna škola	Srednja škola
mali broj linija	13	11
organizacija prijevoza nije prilagođena potrebama učenika	12	12
brodovi su stari i neudobni	6	1
brodovi se ne pridržavaju voznog reda	1	0
prijevoz je skup	0	1

⁵ Pitanje u anketi je glasilo: Jesi li zadovoljan prijevozom s tvojeg otoka na kopno?

⁶ Pitanje u anketi je glasilo: Ako si nezadovoljan, koji su razlozi tvog nezadovoljstva? (zaokruži dva odgovora)

Dva odgovora su dominantna i znakovita za cjelokupan kompleks putovanja učenika putnika i njihovo nezadovoljstvo njime: nema dovoljno linija i organizacija prijevoza nije prilagođena potrebama učenika. Problem većeg broja linija među važnijim je pitanjima otočana, a njihovim povećanjem poboljšala bi se kvaliteta života otočana i povećala njihova sigurnost. Ostali ponuđeni odgovori uglavnom su manje prisutni i nisu signifikantni za navedenu problematiku (osim donekle starosti i neudobnosti brodova, na čemu inzistiraju osnovnoškolci). Navedeni problemi posebno dolaze do izražaja u slučajevima izvannastavnih aktivnosti (sporta, rekreacije, zabave, kulture i sl.) kojima učenici putnici uglavnom ne mogu prisustvovati. Nedostatak brodskih linija posebno je naglašen vikendom, utoliko što su mladi otočani onemogućeni u izlascima, pa se kulturno-zabavni život u drugim odgovorima naglašava kao glavni problem mladih na otoku. Iako to nije jedini (a ni glavni) razlog depopulacije hrvatskih otoka, ipak bi uvođenje više linija, osobito vikendom, vjerojatno pozitivno utjecalo na ostanak barem dijela mlade populacije na otocima. Pritom je od najveće važnosti odnos države prema otocima i ulaganje u specifične potrebe otočana, a redovan i učestao prijevoz jedna je od važnijih pretpostavki za njihovo ostvarenje.

3.3.2. Život na otoku – prednosti i nedostaci

Otoci su u okviru hrvatskih demografskih (ne)prilika (niskoga nataliteta, pojačanog starenja stanovništva, velike dijaspore) posebno problematično područje. Navedeni problemi kao da se na otocima multipliciraju stvarajući demografske »crne rupe« unutar ionako nepovoljne sociodemografske strukture stanovništva, a time i ukupne demografske situacije u Hrvatskoj.

Pored demografskih problema, tu su i prometni (slabija povezanost s kopnom, osobito vikendom i u večernjim satima). Gospodarstvo otoka opterećeno je mnogim poteškoćama. Neke od poznatih tradicionalnih gospodarskih grana na šibenskim otocima (koraljarstvo, spužvarstvo) nemaju više bivše značenje. Za ostale tradicionalne gospodarske grane (vinogradarstvo, ribarstvo, maslinarstvo) najčešće nema dovoljno radne snage, naročito mlade, koja bi mogla modernizirati način obrade. Ulaganja u otoke su nedostatna, i od strane države i od privatnih investitora, što dodatno djeluje nepovoljno na ionako nezavidnu sociodemografsku i gospodarsku situaciju. Ima li život na otoku samo nedostatke koji otočane tjeraju izvan otoka ili se može govoriti i o nekim prednostima koje mogu zadržati barem dio mladih ljudi na šibenskim otocima? Mogu li se ekološki resursi otoka (čisto more, očuvana priroda) bolje iskoristiti za gospodarski prosperitet otoka, posebice razvojem specifičnog tipa turizma za bogatiju klijentelu koja traži »povratak prirodi«? Ekološka svijest sve je prisutnija postmaterijalistička vrijednost pa se javlja i diskurs o ekološkoj etici »... potaknut dijagnozom svjetske ekološke krize, koja se ujedno shvaća i kao čovjekova kriza – kriza mogućnosti i orijentacija u odnosu na dosadašnje vjerovanje u neograničeni napredak i optimizam budućnosti u okvirima moderne paradigme – ali i kao novi potencijal čovjekovog razvoja« (Cifrić, 1998: 75).

Život na otoku ima i prednosti, osobito u višestruko zagađenoj civilizaciji (buka, plinovi i sl.). Koje su prednosti života na otoku i kako ih percipiraju osnovnoškolci, a kako srednjoškolci?

Tablica 6: Škola i prednosti života na otoku⁷

Škola	mir i ljepota otoka	život s roditeljima, rođacima i prijateljima	najljepše je živjeti na otoku	ukupno
Osnovna	15	3	6	24
Srednja	9	3	7	19
Ukupno	24	6	13	43

Od ponuđenih mogućnosti učenici osnovnih škola najviše ističu ekološku, koja se javlja kao jedna od posljedica depopulacije. Priroda postaje glavnim resursom otoka i mogućim generatorom drugačijeg turizma, s puno mira, tišine i očuvana okoliša. Navedeni ekološki potencijali privlačni su suvremenim turistima, što dugoročno može znatno utjecati na revitalizaciju otočnoga života. Osnovnoškolci su naklonjeniji toj alternativni, što se objašnjava većom vezanošću uz prirodni ambijent i roditeljski dom u tome životnom razdoblju. Srednjoškolci su također prepoznali ekološku dimenziju otoka i njezinu važnost za budućnost otoka i otočana, a kada se uzme u obzir mogućnost koja uključuje ljepotu prirode, ali i socijalni ambijent, kulturu življenja, običaje i specifičan osjećaj pripadnosti otoku (identitet), sadržano u odgovoru *najljepše je živjeti na otoku*, tada se odgovori tih dviju skupina posve približavaju. Iako u mlađoj životnoj dobi, ispitanici nisu naglasili život u primarnim socijalnim skupinama kao važniju prednost života na otocima. Možda je ponuđena mogućnost suviše samorazumljiva, pa utoliko ostaje istaknuta ljepota otoka u najširem smislu, kao glavna prednost, a onda vjerojatno i kao važan (i dostatan?) razlog eventualnog ostanka na otocima. Prirodne i ekološke prednosti otočnoga života prepoznate su kao glavni resurs hrvatskih otoka. Takva situacija ima istovremeno i dobru i lošu stranu. Pozitivna u situaciji je važnost prirodnog ambijenta koji omogućava revitalizaciju otoka i nudi priliku za turistički prosperitet, ali istovremeno je baš očuvana priroda pokazatelj nazadovanja otočnoga života u usporedbi s gospodarski dinamičnijim kopnom. Ekološke pogodnosti nisu, barem u većini slučajeva, plod čovjekove svjesne odluke i pojačane brige o okolini, nego više rezultat gospodarske otočne pasivnosti. Ostaje otvoreno pitanje hoće li se prirodni ambijent pretvoriti u poticajni čimbenik revitalizacije otoka ili će priroda biti sve očuvanija, a otoci sve napušteniji? Državna politika sa svojim stimulacijama i/ili destimulacijama imaće u tome presudnu ulogu. I pored toga, upitno je mogu li se otoci tako revitalizirati da se trend preokrene i da, umjesto središtima emigracije, otoci postanu imigracijskim destinacijama? Polazeći od hrvatske migracijske zbilje i trendova u kojima još dominira proces urbane koncentracije stanovništva, takvo što je teško očekivati, barem u bližoj budućnosti.

Život na otocima ima i mnoge nedostatke, koji uglavnom djeluju kao potisni čimbenici odlaska s otoka. Koji je najveći nedostatak života na otoku i kako isti problem percipiraju učenici osnovnih i srednjih škola?

⁷ Pitanje u anketi je glasilo: Koje su za tebe prednosti života na otoku?

Tablica 7: Škola i najveći nedostatak života na otoku⁸

Škola	udaljenost od kopna	slaba prometna povezanost	odlazak mladih s otoka	slaba ponuda u trgovinama	slab kulturno-zabavni život	ukupno
Osnovna	5	4	12	2	1	24
Srednja	0	4	14	0	1	19
Ukupno	5	8	26	2	2	43

Iako se odgovori mladih i starijih ispitanika nešto razlikuju, uočava se dominantan odgovor u izboru najvećeg nedostatka života na otoku, *odlaska mladog stanovništva*; to je središnji demografski i socijalni problem otočnoga života. Prosječna starost otočnog stanovništva znatno je iznad ukupne prosječne starosti populacije u Hrvatskoj (a i ta je već zabrinjavajuća).⁹ Mlado stanovništvo teško nalazi razloge ostanka u socijalnom ambijentu čije stanovništvo je prosječno dosta starije od ispitivane populacije i s kojim mladi otočani teže uspostavljaju komunikacijski relevantnu interakciju. Njima nedostaju vršnjaci ili nešto stariji od njih, s kojima mogu surađivati i u određenoj ih fazi odrastanja imati kao uzore. Kako je veći dio vršnjaka izvan otoka, navedeno stanje se pretvara u potiskujući čimbenik u preostalom dijelu mlade populacije pri njihovu eventualnom odlasku s otoka. Ostati na otoku u percepciji dijela mladih vjerojatno ima konotaciju egzistencijalnoga, a još više statusnoga neuspjeha i zato se odlazak nameće gotovo kao imperativ. Slijedi mogućnost, slaba prometna povezanost, čime se potencira jedan od važnijih problema otočana. Veze postoje, ali su nedovoljne, što otoke ipak čini dosta odsječnim od kopna. Problem slabe opskrbe trgovina navode učenici osnovnih škola, a nedostatnu kulturno-zabavnu ponudu podjednako navode i jedni i drugi. Udio onih koji ističu problem kulturno-zabavnoga života na otoku nije ni približan odgovoru o nedostatku mladih na otoku kao glavnom problemu. Učenici putnici dobro dijagnosticiraju problem: ostatak mladih je *conditio sine qua non* ukupnoga, a onda i kulturno-zabavnoga života na otoku.

3.3.3. Preseljenje na kopno: motivi i destinacije

U svijesti otočana pitanje ostanka na otoku ili preseljenja na kopno čini vrlo važnu dimenziju, pa možda i »pitanje svih pitanja« čovjeka s otoka. Dileme se javljaju već u školskim danima, zbog teškoće putovanja, neodgovarajućih linija, nedostatka društva na otoku i drugih sličnih problema. Već u početnoj fazi pojavljivanja tih pitanja (predmigracijskoj) uočava se nejednak položaj stanovnika otoka,

⁸ Pitanje u anketi je glasilo: Što je, po tvom mišljenju, najveći nedostatak života na otoku?

⁹ U intervjuu riječkome *Novom listu* (prilog Otočni Novi list, siječanj 2001.) demograf dr. Ivan Lajić ističe da manji otoci imaju prosječnu starost oko 50 godina, a smatra se da populacija ulazi u proces starenja kada je prosječno stara 30 godina. Otok Kaprije u šibenskom arhipelagu ima prosječnu starost od čak 66 godina, što autor naziva katastrofom.

uvelike određen varijablama spola i dobi. Muškarci vjerojatno imaju više motiva koji ih vežu uz otoke, a jedan od važnijih je tradicionalni obrazac nasljeđivanja obiteljske imovine. Muški članovi su mnogo češće nasljednici imovine u obitelji nego žene. Generacijska obilježja i te kako utječu na odluku o odlasku ili ostanku. Mladi stanovnici otoka su migratorniji i utoliko skloniji donošenju odluka o napuštanju otoka. Motivi mogu biti različiti, ali glavna razdjelnica ide linijom potisno-privlačnih čimbenika, odnosno nedostataka otočnoga života s jedne strane i privlačnosti destinacija na kopnu s druge. Destinacije prilikom preseljenja mogu biti bliže i dalje unutar Hrvatske, ali i one u inozemstvu.

Kako učenici osnovnih i srednjih škola razmišljaju o eventualnom preseljenju i žele li preseliti na kopno?

Tablica 8: Škola i želja za preseljenjem na kopno¹⁰

Škola	Da, želim preseliti	Ne, ne želim preseliti	Ukupno
Osnovna	10	14	24
Srednja	11	8	19
Ukupno	21	22	43

U odgovorima ispitanika prisutna je podijeljenost u razmišljanjima i željama u vezi preseljenja na kopno. Možda donekle iznenađuje da oko polovine ispitanika iz svake skupine želi ostati na otoku. Uzimajući u obzir mnoge nedaće otočana (skuplji život, nedovoljnu povezanost s kopnom, nedostatnu infrastrukturu, nizak natalitet, slabu kulturno-zabavnu ponudu), bilo je za očekivati da će najveći dio mlade populacije izraziti želju za napuštanjem otoka i odlaskom na neku drugu destinaciju (na obali, u unutrašnjosti Hrvatske ili inozemstvu). Iako su navedeni odgovori u sferi želja, u konkretnim situacijama to može izgledati i drugačije. Nepovoljne prilike na kopnu mogu usporiti odlazak s otoka, a sličnu funkciju mogu imati i nešto veća ulaganja u otoke te bolji tretman otoka i otočana od strane državnih vlasti. Isto tako, suprotni trendovi od navedenih u tim sferama mogu ubrzati odlazak mladih s otoka. U razumijevanju određenih (istina, ne tako velikih) razlika u odgovorima osnovnoškolaca i srednjoškolaca valja uzeti u obzir da je populacija osnovnoškolaca još u dječjoj fazi i ne razrješava teža egzistencijalna pitanja. Njihov doživljaj relacije kopno – otok vjerojatno je vezan uz obiteljske prioritete, pa i obiteljsku percepciju situacije. Opstojnost i egzistiranje obitelji na otoku u toj životnoj fazi uglavnom je predominantno u njihovu vrijednosnom sustavu. Vanjski svijet, a onda i temeljitije razmatranje potisno-privlačnih čimbenika u percepciji vlastitog ostanaka/odlaska, nije jače zastupljen u njihovim razmišljanjima. Srednjoškolska populacija odgovara drugačije, s većim naglaskom na želji za preseljenjem. Vjerojatno je da i unutar te skupine postoji razlika između učenika prvih razreda i maturanata. Ako bi se otoci donekle revitalizirali (pitanje je koliko je to izgledno u doglednoj budućnosti), dio mlade populacije našao bi svoje mjesto na otoku. No, i tada je teško

¹⁰ Pitanje u anketi je glasil: Bi li se želio preseliti na kopno?

pretpostaviti da bi to učinio znatno veći broj mladih, što se može objasniti specifičnim životom na otocima, koji bi i tada ostali udaljeniji od »vanjskog svijeta«, što ih *in ultima linea* ipak čini perifernim, a time i emigracijskim prostorom.

Više je razloga koji uzrokuju iseljavanje s otoka. Što to tjera i/ili privlači mlade sa šibenskih otoka na kopno? Ima li tu razlike između učenika osnovnih i srednjih škola?

Tablica 9: Škola i glavni razlozi preseljenja na kopno¹¹

Razlozi preseljenja	Škola	
	Osnovna	Srednja
težak život na otoku	0	0
svakodnevno putovanje	4	2
bolja budućnost na kopnu	4	5
otoci su osuđeni na izumiranje	0	1
nebriga za razvoj otoka	3	3
bolja mogućnost zapošljavanja na kopnu	1	3
mogućnost daljnjeg školovanja	2	2
bolji kulturno-zabavni život na kopnu	5	6
ostalo	1	0

U međuodnosu potisno-privlačnih čimbenika prevladavaju privlačni, koji s kopna šalju signale o boljem životu »tamo prijeko«. Raznovrsna ponuda gradova na obali, pogotovo *bolji kulturno-zabavni život na kopnu*, a zatim uopćena konstatacija – alternativa *o boljoj budućnosti na kopnu*, najčešći su motivi anketiranih učenika putnika za preseljenje na kopno. Takvi odgovori pokazuju da je teško očekivati relativno smanjenje iseljavanja (a time i depopulacije) sa šibenskih otoka. Proces je gotovo neumitan (pod postojećim okolnostima) i vrlo je teško očekivati takav radikalni preokret koji bi zaustavio iseljavanje mladih. Ipak, valja primijetiti da je iseljavanje s otoka, osim specifičnih otočnih čimbenika koji ga uzrokuju, dio migracijskih kretanja na relaciji manje naselje – veće naselje. Privlačnost većih gradskih aglomeracija je izrazito moćna i snažno djeluje na populaciju mladih, a umanjena je samo gospodarskim i socijalnim problemima u kojima se nalazi hrvatsko društvo, osobito Dalmacija i grad Šibenik. Život na otoku nije posebno težak u percepciji ispitanika, ali postoje mnogi problemi koji ih tište. Primjećuju da je prisutna nebriga za otoke i to ih tjera s njih. Nazočne su i određene razlike između osnovnoškolaca i srednjoškolaca u opredjeljenju za preseljenje na kopno. Tako učenici osnovnih škola više navode svakodnevne probleme (npr. putovanje u školu), što je i razumljivo jer je njihov svijet više u sadašnjosti, s manjim razmišljanjem o perspektivi. Srednjoškolci se približavaju onom životnom razdoblju u kojem su prisutne različite dileme, naročito o neposrednoj budućnosti. *Bolja mogućnost zapoš-*

¹¹ Pitanje u anketi je glasilo: Ako se želiš preseliti na kopno, koji je tome razlog? (navedi dva odgovora)

ljavanja na kopnu ima važnije mjesto u odgovorima srednjoškolaca, što proizlazi iz generacijskih razlika. Slično je i *s mogućnošću daljnjeg školovanja*, što je prisutno kod obiju učeničkih populacija, a navedena opcija nije značajnije zastupljena u ukupnoj distribuciji njihovih stavova. Najteža konstatacija o sudbinskome (sudbina je ovdje uglavnom metafora državne politike, uz dodatak nekih specifičnosti kopna izolirana morem) izumiranju otoka nije dobila važnije mjesto u odgovorima ispitanika. To je ujedno i malen tračak optimizma u percepciji otočne problematike učenika sa šibenskih otoka.¹²

4. Migracijska dilema: otočani između odlaska i ostanka

Većina hrvatskih otoka (uključujući i šibenske) gotovo cijelo 20. stoljeće ima obilježja karakteristična za periferni, a time i emigracijski, prostor. Gospodarstvo funkcionira na razini primarnog sektora (poljoprivrede, ribarstva, vinogradarstva, stočarstva i sl.), tek djelomično i tercijarnoga (turizma), što u otočnom životu djeluje kao potisni čimbenik u migracijskim kretanjima otočana. Uz to, sociodemografska situacija na istraživanim otocima izrazito je nepovoljna. Starija dobna struktura stanovništva šibenskih otoka i sve manji udio mladih u ukupnoj populaciji snažno djeluje na zamiranje svih segmenata otočnih zajednica. Specifičnost otoka je i drugačija pozicija u odnosu na kopnenu periferiju (potpuna odvojenost od kopna), što stvara kulturološke i ambijentalne pretpostavke za njihovo napuštanje. Povezanost s kopnom postaje s vremenom sve važnijim obilježjem otočnoga života, a cirkulacija stanovništva njegovim najvažnijim podoblikom. Iseljavanje mlađeg stanovništva tijekom proteklih desetljeća rezultiralo je smanjenjem broja mladih obitelji na otocima, rijetkim pojavama rađanja i povećanim brojem umiranja, što je sve imalo za posljedicu ubrzano starenje otočnog stanovništva. Na Prviću i Zlarinu, a slična je situacija u svim naseljima na malim otocima, već je popis 1991. ustanovio velik broj staračkih i samačkih domaćinstava (između 41,5% na Zlarinu i 46,4% u Prviću Šepurinama). U staračkim i samačkim domaćinstvima znatno je veći broj žena. Promatramo li podatke iz 1991. za sva tri naselja (Šepurine i Luka na Prviću te Zlarin) zajedno, među stanovnicima starim 65 i više godina bilo je točno dvostruko više žena (222) nego muškaraca (111). Zbog nezaustavljivog iseljavanja mlađeg stanovništva u proteklih desetak godina, za očekivati je da će popis stanovništva 2001. zabilježiti još veći udio starog stanovništva na oba otoka. Kako je prilikom empirijskog istraživanja uočeno da otočani stariji od 65 godina u znatno manjem broju putuju u Šibenik u odnosu na mlađe, postoji realna mogućnost da će, ne zaustave li se negativni trendovi, na malim otocima u sljedećem desetljeću nestati potreba za povezivanjem s kopnom više puta dnevno: više neće imati tko putovati. U empirijskom istraživanju zanimalo nas je kako otočne probleme, vlastiti položaj i osobito budućnost otoka percipiraju odrasli otočani. Sva

¹² Ovaj »tračak optimizma« svoje uporište nalazi i u promišljanju dr. Nenada Starca (*Novi list*, prilog Otočni novi list, siječanj 2001.) o potrebi kombinacije dviju mjera: uvođenja raznolikijih sredstava prijevoza (brzog broda, aviona), uz istovremeno oživljavanje otočnoga gospodarstva. U protivnome, kako dobro zapaža autor, bolje linije i brži prijevoz samo će ubrzati odlazak s otoka.

ta pitanja još se intenzivnije prelamaju u svijesti mladih stanovnika otoka koji su zaokupljeni dilemom što je za njih optimalnije: ostati ili otići. Kako tu dilemu u svojim odgovorima rješavaju ispitanici? Kakvi su nalazi istraživanja?

Veze s kopnom nisu zadovoljavajuće, osobito u noćnim satima i vikendom. Otočani idu u kupovinu na kopno, više žene nego muškarci. Poseban problem za starije otočane je udaljenost od liječnika koji je na kopnu. U hitnim medicinskim slučajevima taj problem se čini posebno teškim. Ispitanici ističu da su brodovi spori, a broj linija nedovoljan. Odrasli otočani su uglavnom zadovoljni životom na otoku, a svega je nekolicina izrazila nezadovoljstvo. S porastom životne dobi smanjuju se potrebe, a istovremeno su neke važnije životne dileme već riješene, što tu populaciju čini manje nezadovoljnom u odnosu na mlade otočane. Prednosti otoka su njihove prirodne ljepote, ali i osjećaj sigurnosti, pa i određena izdvojenost iz ukupnih zbivanja u društvu. Otočani vjeruju u bolju budućnost otoka. Perspektiva je u razvoju turizma, ali i nekih, prema mišljenju otočana, zapostavljenih gospodarskih grana (ribarstva, maslinarstva i sl.). Učenici putnici čine segment otočne populacije koji najintenzivnije proživljava otočne nedaće i probleme. Pred njima je važna odluka o tome hoće li ostati na otoku ili će vlastiti prosperitet tražiti u izvanotočnim destinacijama. Učenici s otoka provode na putovanju, uključujući i čekanje na brod, 2–3 sata u prosjeku dnevno i to im otežava savladavanje školskih obveza. Kvalitetom prijevoza su zadovoljni, ali ne i brojem linija, posebice noću i vikendom. Manjak mladog stanovništva najveći je nedostatak otočnoga života. Učenici putnici to osjećaju i posebno ističu u svojim odgovorima. Iz navedenog problema generiraju se i ostali, jer su vitalni socijalni akteri nužni za pokretanje svih aktivnosti na otoku, a njih uglavnom nema. Aktiviranje otočnih resursa nije moguće sa starom populacijom; utoliko je zaustavljanje depopulacije otoka najvažnije pitanje s kojim se otoci susreću. Život na otoku ima i neke prednosti koje ga mogu učiniti barem turistički atraktivnim; ispitanici najviše ističu ekološku prednost. Čistoća, očuvana priroda, mir, sve su to važne komparativne prednosti takvih destinacija u sve zagađenijem i bučnijem suvremenom društvu, a onda i mogući resursi u turističkom poslovanju otočana. Većina ispitanika uz to navodi i subjektivan dojam o ljepoti življenja na otocima. Preseljenje na kopno kao želja prisutno je u učenika putnika i tu nema većih razlika u odgovorima osnovnoškolaca i polaznika srednjih škola. Oko polovine jednih i drugih želi preseliti u neko naselje izvan otoka. Razlika se pojavljuje u muških i ženskih ispitanika i to sa znatno većim udjelom djevojaka u ukupnoj otočnoj populaciji koja želi napustiti otok. Objašnjenje treba tražiti u naslijeđenim obrascima ponašanja muške i ženske populacije na otocima, pogotovo u poimanju i praksi nasljeđivanja obiteljskog imanja. Muški članovi otočnog mikrodrštva uglavnom su nasljednici imanja, što ih više veže uz rodno mjesto i otvara mogućnost egzistencije na otocima. Kao razlozi preseljenja navode se bolja kulturno-zabavna ponuda i dosta uopćena alternativa o boljoj budućnosti na kopnu. S obzirom na učeničku dob, odgovori su razumljivi i odnose se uglavnom na zabavni život i percepciju bolje budućnosti negdje izvan otoka. Od ponuđenih destinacija preseljenja, najviše je interesa za bliže veće gradove na obali (Split, Šibenik), ali važno mjesto u njihovim razmišljanjima zauzima i inozemstvo.

I na kraju, što je otočanima (posebice mlađima) poželjnije: ostati ili otići? Odgovori koji se naziru na temelju ovog istraživanja više su negativni nego pozitivni. Odlazak s otoka, osobito mladim otočanima, još je poželjnija varijanta od ostanka na otoku. Perspektiva šibenskih otoka, slijedeći glavne zaključke istraživanja, u najblažoj se varijanti čini neizvjesnom, a ti otoci sve više poprimaju obilježja perifernog prostora u hrvatskom društvu, s depopulacijom kao najizraženijim socio-demografskim obilježjem.

LITERATURA

- ATTALI, Jacques (1992). *Povijest vremena*. Zagreb: August Cesarec.
- BERGER, Peter L. i Thomas LUCKMANN (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje: rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- CIFRIĆ, Ivan (ur.) (1998). *Bioetika: etički izazovi znanosti i društva*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo; Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- HENTIG, Hartmunt von (1997). *Humana škola: škola mišljenja na nov način*. Zagreb: Educa.
- ILIŠIN, Vlasta (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- KORENČIĆ, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971*. Zagreb: JAZU.
- LAJIĆ, Ivan (1992). *Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Consilium; Institut za migracije i narodnosti.
- PETKOVIĆ, Stanko i Josip KREGAR (1997). *Ogledi o društvenim procesima i institucijama*. Zagreb: Sveučilišna tiskara.
- PODGORELEC, Sonja (1998). »Utjecaj migracija na starenje stanovništva dalmatinskih otoka«, u: Ivan Lajić (ur.). *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str. 137–169.
- POLJIČAK, Ivica (1995). *Šibenik na razmeđu*. Šibenik: G. K. »Juraj Šižgorić«.
- RADIN, Furio (ur.) (1988). *Fragmenti omladine*. Zagreb: IDIS.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (ur.) (1982). *Povijest i tradicije otoka Zlarina*. Zagreb: Zavod za istraživanje folkloru Instituta za filologiju i folkloristiku.
- ROGIĆ, Ivan i Maja ŠTAMBUK (ur.) (1998) *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskog ruba*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- SMOLJANOVIĆ, Mladen, Ankica SMOLJANOVIĆ i Ivo NEJAŠMIĆ (1999). *Stanovništvo hrvatskih otoka*. Split: Zavod za javno zdravstvo Županije splitsko-dalmatinske.
- STARC, Nenad, Marija KAŠTELAN-MACAN i Silvana ČURLIN (ur.) (1997). *Nacionalni program razvitka otoka*. Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove.
- ŽUPANOV, Josip (1995). *Poslije potopa*. Zagreb: Globus.

IZVORI

- Popis stanovništva i stanova 1971., Migraciona obeležja, Rezultati po naseljima i općinama. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1984.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1994.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Prvi rezultati po naseljima, 1137. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2001.

Ivan Lajić, Sonja Podgorelec, Dragutin Babić

MIGRATION DILEMMAS OF ISLANDERS: COMMUTING LEADING TO MIGRATION OR REMAINING AT HOME

SUMMARY

The paper presents and discusses the results of an empirical survey carried out in April 2000 on the islands Prvić, Zlarin and Krapanj in the Šibenik coastal area. These islands are part of a group of islands marked by the highest rates of depopulation, in which even recently daily commuting was one of the most expressed forms of mechanical population development. Daily commuting is seen as an initial state leading to permanent migration, i.e. to out-migration. Potential migrants become familiar with the social, economic, cultural and other traits of their future destination area, which makes it easier for them to leave their places of origin. Thus, for the purposes of the research, the survey selected a population of daily commuters, mainly young people of working age who usually constitute the segment of the population most likely to migrate. The survey used both a questionnaire and interviews. Respondents belonged to two relevant groups of the island population: employees commuting each day to work and pupils commuting daily to school. Even though the sample included practically the entire island population with the given migrational and socio-demographic characteristics, the total number of respondents was still too small for the application of standard methods of statistical analysis. In order to gain better insight into the pre-migrational situation on the islands, a few adult islander commuters were added to the group of commuting employees. The goal of the research was to gain an understanding of commuting phenomena in the island micro-society, especially of the migration dilemmas of young islanders. The most frequent variables in the survey were: island/settlement, gender and school. Commuting between the island and mainland is the dominant form of spatial mobility among islanders and constitutes an essential part of their daily life. The most frequent reasons for commuting among islanders are school attendance, going to work, going shopping, visiting doctors, as well as visiting relatives and friends. Depopulation of the islands in the Šibenik coastal area has had an effect on reducing the size of the category of commuters, commuting pupils and commuting employees. The islands are more and more becoming a peripheral area, and the islanders see the absence of the young population as a particular problem. Commuting pupils are facing dilemmas regarding the decision to leave the islands or remain on them, with both alternatives at present having equal weight. The desire to remain on the islands is somewhat stronger among secondary school pupils, in comparison to elementary school pupils, and somewhat stronger among female pupils than among male pupils. Commuting of (especially young) island populations has a tendency to develop into out-migration, which could have a further negative effect on the socio-demographic situation and, if the trend is not changed, could threaten the perspectives of local island communities. Factors influencing continued residence on the islands pertain to the sphere of economics, as well as to ecological valorisation of the islands. Tourism is the most attractive economic activity, although agriculture is also becoming more and more attractive, especially olive-growing as a traditional island activity. Transportation links do not constitute a major push factor leading to the decision to leave. However, in the given context this concerns the islands nearest the mainland, which are often better linked to the mainland centre (Šibenik) than are suburban areas on the mainland itself.

KEY WORDS: islands, commuting, adult migrants, pupils-commuters, the migration dilemma

Ivan Lajić, Sonja Podgorelec, Dragutin Babić

LE DILEMME DE LA MIGRATION CHEZ LES INSULAIRES: CIRCULER POUR MIGRER OU POUR RESTER AU PAYS?

RÉSUMÉ

Ce texte présente et éclaire les résultats d'une recherche empirique menée en avril 2000 dans l'archipel de Šibenik à Prvić, Zlarin et Krapanj. Ces îles appartiennent au groupe accusant la plus forte dépopulation, et où récemment encore la circulation quotidienne était une des formes les plus répandues de mouvement mécanique de la population. On considère que les circulations quotidiennes constituent une période transitoire avant la migration prolongée, c'est-à-dire le départ. Le migrant potentiel connaît les milieux sociaux, économiques, culturels et autres de son futur lieu de résidence, aussi lui est-il plus facile de quitter sa localité natale. Pour étudier l'opinion des personnes avant un éventuel départ, on a donc choisi une population de sujets effectuant des trajets quotidiens, essentiellement des actifs assez jeunes, relevant de la catégorie la plus susceptible de migrer au sein de la population. Cette recherche recourt aux méthodes de l'enquête et de l'interview. Les personnes interrogées appartiennent aux deux principaux groupes insulaires: travailleurs et élèves effectuant des trajets quotidiens. L'échantillon sous étude englobant presque toute la population présentant les caractères sociodémographiques et migratoires mentionnés, et le nombre de personnes interrogées ne répondant pas aux exigences minimales d'un échantillon satisfaisant, nous n'avons pas pu traiter le matériau recueilli selon les méthodes statistiques standard. Par ailleurs, pour obtenir une meilleure vision de la situation pré-migratoire insulaire, nous avons ajouté au groupe des travailleurs interrogés un petit nombre d'insulaires adultes effectuant des trajets. Le but de cette recherche était de mettre en lumière les phénomènes de circulation de la micro société insulaire, en particulier les dilemmes des jeunes insulaires quant à la migration. Dans cette étude, les variables les plus souvent utilisées sont: île/localité, sexe et école. La circulation de la population insulaire sur le trajet îles-continents est la forme dominante de déplacement dans l'espace des insulaires, et elle constitue une partie importante de leur existence. Les raisons les plus fréquentes de la circulation des insulaires sont: la nécessité d'aller à l'école, au travail, faire des achats, effectuer une visite médicale, ou encore une visite à sa famille ou des amis. La dépopulation des îles de Šibenik diminue l'importance en nombre des deux catégories de personnes circulant: élèves et travailleurs. Les îles acquièrent de plus en plus un caractère d'espace périphérique, et les insulaires citent l'absence d'habitants jeunes comme étant un problème particulier des îles. Les élèves effectuant des trajets sont confrontés au dilemme « partir ou rester? », et un même nombre opte pour l'une ou l'autre alternative. Les élèves du secondaire sont plus tentés par le départ que ceux du primaire, et les jeunes filles plus que les garçons. La circulation de la population insulaire (surtout assez jeune) a tendance à se transformer en une migration, ce qui fera encore empirer la situation sociodémographique des îles et, si la tendance ne connaît pas de changement, remettra en question les perspectives des communautés locales insulaires. Les facteurs qui retiennent la population sur les îles sont d'ordre économique et écologique. Le tourisme est la branche économique la plus attirante, mais l'agriculture gagne de plus en plus de terrain, avec en particulier la culture de l'olive en tant qu'activité insulaire traditionnelle. Les problèmes de transport ne constituent pas un facteur clé de départ définitif des insulaires. Toutefois il s'agit ici des îles les plus proches du continent, où la durée de transport quotidien est parfois moindre que celle d'un trajet entre deux banlieues sur le continent.

MOTS CLES: îles, circulation, insulaires adultes, élèves effectuant des trajets quotidiens, dilemme de la migration